

Striden mellan könen hos vår närmaste släkting - en våldsam historia

Jani Rózsa

Populärvetenskaplig sammanfattning av Självständigt arbete i biologi VT 2008
Institutionen för biologisk grundutbildning, Uppsala universitet

Det råder stor enighet om att allt liv är själviskt, där varje individ försöker maximera sin egen och sin avkommas överlevnad och fortplantning. Alla medel är tillåtna och under miljoner år av evolution har både ren själviskhet och samarbete endast för egen vinning varit taktiker som fungerat bland många olika djur. Konkurrens är ett ledord, och det resulterar allt som oftast i våldsamma sammandrabbningar. Också när det kommer till parning finns det konflikter, både inom och mellan könen. Hos schimpansen, vår närmaste släkting, är detta en våldsam historia.

Det sägs att vi delar 99 % av vårt DNA med schimpansen. Siffrorna varierar lite beroende på var man läser, men detta faktum och även det att vi med gott resultat kan genomföra en blodtransfusion med en schimpans talar sitt klara språk; vi är nära släkt, och vi har mycket gemensamt.

En hängiven schimpansforskare

Jane Goodall får anses vara den enskilda person som studerat schimpanserna mest. Nästan ingenting var känt om deras beteende innan hon kom till Gombes nationalpark, Tanzania, i början av sextiotalet. Hon är den enda människa som någonsin accepterats som en medlem i ett samhälle av schimpanser och i över 30 år har hon haft en nära relation till de individer som lever i Gombe. Redan i början av sina studier insåg hon att de var oerhört lika oss människor även till beteendet. Varje individ hade sin egen personlighet, de hade ett stort behov av närhet, hälsade varandra med kyssar och kramar och lärde varandra använda redskap för att fånga termiter i deras stackar. Jane hade vid den tidpunkten känslan av att schimpansen var en på alla sätt bättre version av oss själva.

Akademiska dispyter

Samtidigt i den akademiska världen pågick en diskussion bland evolutionsbiologer kring hur det naturliga urvalet fungerar. Uppfattningen att individer agerar för gruppens och artens bästa började tappa mark, till förmån för en syn som förespråkade själviska individer som agerar endast i sina egna intressen för att maximera både sin egen och sin avkommas överlevnad och reproduktion. Teorin om det sexuella urvalet, det vill säga det naturliga urval som endast rör konkurrens om parningar och partners, fick i samma veva också en smärre renässans. Sexuellt urval hade länge setts som en företeelse som skedde mellan konkurrerande hanar som stred om honornas gunst, och när väl parning skett var båda parter nöjda med utfallet. Nu insåg man dock att en hona som lägger ner sin själ i sin avkomma, medan hanen överger henne, har ett intresse av att få så mycket draghjälp som möjligt från hanen. Hanen å andra sidan, som inte bär på avkomman, har det enda intresset att hitta fler honor att para sig med. Man kom fram till att dessa intressekonflikter resulterar i en evolutionär strid mellan könen. I denna strid evolverar honor strategier för att utnyttja det hanar motvilligt har att erbjuda, om det så handlar om kostsamma uppvisningar (för att honan ska kunna utvärdera vilka hanar som har bra gener till sin avkomma) eller att bidra med omvårdnad om ungarna. Hanarna vill förstås inte finna sig i att bli utnyttjade mer än nödvändigt och utvecklar motstrategier, och då de oftast är större och starkare än honorna är det ibland lättast att ta till våld.

Schimpansens mörkare sidor

Allteftersom Jane Goodall studerade schimpanserna i Gombe fick hon se fler sidor av deras beteende. Framför allt växte en mörkare bild fram, en bild som återigen påminde om människan och hennes agerande. Jane bevittnade hur hanarna i samhället kallat Kasakela allierade sig, begav sig till gränserna av sitt hemsamhälle och brutalt attackerade och dödade både hanar och honor från andra samhällen. Denna krigföring ledde så småningom till att ett helt grannsamhälle blev uttraderat och att Kasakelaschimpanserna utökade sitt territorium. Schimpanserna hade bevisat för Jane att de var mycket mer lika oss människor än vad hon någonsin hade kunnat föreställa sig.

Slaget mellan könen

Efter att Jane Goodall lämnat Gombe och efter att de tvistande evolutionsbiologerna nått någon form av konsensus kring det naturliga urvalet har studierna av schimpanser i det vilda fortsatt av andra primatologer. Dessa forskare har bidragit till vår ökade förståelse för vad det evolutionära slaget mellan könen har resulterat i hos vår närmaste släkting.

Hanarna är de som, föga förvånande, utövar våld mest även inom samhället, och då handlar det oftast i någon utsträckning om konkurrens om partners. Det kan ske mellan hanarna när de tilldelas sin plats i den dominanshierarki som ger dem tillgång till allt från bättre områden med föda till just partners. När de vet sin plats i hierarkin ägnar de sig inte längre åt att konkurrera sinsemellan, det hade inte någon part tjänat på. Istället riktar hanarna in sig på att på bästa och mest effektiva sätt maximera sina parningstillfällen.

Parning sker främst promiskuöst hos schimpanserna, det vill säga honorna låter sig paras med alla hanar i samhället någon gång. De har dock strategin att para sig med olika typer av hanar under olika perioder. Unga dominanta hanar behöver aldrig anstränga sig nämnvärt för att locka till sig honor. Honorna vet (nödvändigtvis inte medvetet, utan instinktivt tack vare det sexuella urvalet) att hanar som lyckats ta sig upp i hierarkin också är hanar som är bra på att överleva och har bra gener, något som är mycket betydelsefullt att föra vidare till framtida avkommor, och de vet också att unga hanar kommer att kunna erbjuda skydd åt ungen från våldsamheter under lång tid framöver. Dessa hanar nöjer sig dock inte med att vara attraktiva hos honorna. De utökar gärna sina parningstillfällen genom att vakta en eller flera honor, så att de inte parar sig med andra hanar. En hane som är possessiv och vaktar sin hona måste lägga ner mycket tid och energi dels åt att hålla kvar honan hos honom, och dels att mota bort andra konkurrerande hanar. Om den possessiva hanen lever i ett samhälle med många hanar har han därför fullt upp med att med våld köra bort andra hanar från sin hona. I vissa fall blir det till och med övermäktigt för honom att vakta en partner ensam. Då är enda lösningen för dessa dominanta hanar att vakta en partner om de allierar sig i grupper om två till tre hanar och delar parningar mellan sig.

Hanar av låg rang står förstas inte högt i kurs. Trots det parar sig honorna även med dem, men de gör det endast under perioder då de inte är fertila, det vill säga när de inte har ägglossning. Detta är en strategi från honornas sida att förvillra faderskapet till ungarna bland hanarna, något som är viktigt då hanarna har tendenser till våld, inte bara mellan sig själva, utan även mot honorna och deras ungar. En hane kan nämligen ha som strategi att döda ungar som inte är hans egna. Det han står att tjäna på det är att honan, som inte är sexuellt mottaglig när hon är upptagen med att ta hand om en unge, återigen kan bli villig att para sig, kanske även med honom, trots att han dödat hennes unge. Samtidigt eliminerar hanen ytterligare en konkurrent om honorna, även om det inte har någon betydelse förrän flera år efteråt, då den döda ungen hade varit könsmogen. Kannibalism är inte heller ovanligt i samband med dessa mord. En död

unge utgör helt enkelt ett lättöverkomligt mål mat som hade varit alldeles för slösaktigt att lämna kvar. För att hanen reproduktivt sett inte ska "skjuta sig själv i foten" gäller det dock att kunna skilja på vilka ungar som är hans egna och inte, något som honorna som sagt gör svårt genom att para sig med alla hanar, oavsett rang, promiskuöst.

De lågrankade hanarna tänker dock inte finna sig i att honorna utnyttjar dem under sina ofertila faser för att säkra överlevnaden för några ungar som troligtvis tillhör någon högrankad hane. Hanarna kan avgöra när honorna genomgår ägglossning genom att titta på den uppsvullnad som sker kring skrevet hos honorna. De lågrankade hanarna ser då sin chans och kan attackera och trakassera honor under en tid för att tvinga dem till att para sig med dem, något som oftast lyckas. Ren våldtäkt är däremot inte någon vanlig företeelse, kanske för att priset för detta, i form av utfrysning från gruppen, hade varit för högt.

För att undkomma våldet från dessa hanar kan honorna bilda koalitioner där de tillsammans bildar en grupp så stor att en hane av ren rädsla för att själv utsättas för våld undviker att ge sig på honorna. Det kan vid en första anblick verka som att de samarbetar för att hjälpa varandra ur en knivig situation, men faktum är att alla i gruppen i första hand gör det för sitt eget bästa. Alternativet hade varit att sitta själv och utstå hanarnas trakasserier, vilket hade varit mycket kostsamt, och detta går helt enkelt att undvika genom att gruppera sig, eftersom alla i gruppen bidrar lika mycket med skyddet mot hanarna.

Schimpanser och människor har som sagt mycket gemensamt men som tur är så finns det skillnader. Där människan tack vare sin större hjärna och högre intelligens i de allra flesta fall lyckats slå sig fri från genernas grepp om hur vi beter oss så är schimpansen i många avseenden styrd av det urval som har format dess våldsamma reproduktiva beteende över årtusenden.